

УДК 821.161.3

UDC 821.161.3

РЭАЛІЗАЦЫЯ ІДЭЙНА-ЭСТЭТЫЧНЫХ ПРЫНЦЫПАЎ ЯЗЭПА ПУШЧЫ Ў ПАЗЭМЕ «САДЫ ВЯТРОЎ»

REALIZATION OF IDEA-AESTHETICAL PRINCIPLES OF YAZEP PUSHCHA IN THE POEM “GARDENS OF WINDS”

Н. В. Заяц,

кандыдат філалагічных наук,
дацэнт, дацэнт кафедры беларускай
і замежнай літаратуры Беларускага
дзяржаўнага педагагічнага
ўніверсітэта імя Максіма Танка

N. Zayats,

PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of the Belarusian and Foreign Literature,
Belarusian State Pedagogical
University named after Maxim Tank

Паступіў у рэдакцыю 27.04.22.

Received on 27.04.22.

Ліра-эпічны твор Язэпа Пушчы «Сады вятроў» разглядаецца як мастацкі маніфест, у якім артыкулююцца ідэйна-эстэтычныя прынцыпы паэта. Звяртаецца ўвага на амбівалентнасць аўтарскіх інтэнцый, выяўленых у розных частках твора. Неадназначнасць пазіцыі тлумачыцца грамадска-палітычнай сітуацыяй, перыпетыямі творчага лёсу паэта. Раскрываецца прыхаваны за знешняй рыторыкай глыбінны сэнс мастацкага тэксту. Даследуецца спецыфіка рэалізацыі ў паэме праблемы свабоды, у першую чаргу – свабоды творчасці.

Ключавыя словы: паэма, Язэп Пушча, «Сады вятроў», ідэйна-эстэтычныя прынцыпы, свабода творчасці.

The lyric-epic work by Yazep Pushcha “Gardens of Winds” is considered as an artistic manifest articulating the idea-aesthetic principles of the poet. Attention is given to ambivalence of the author’s intentions identified in different parts of the work. Ambiguity of the position is explained by the social-political situation, twists and turns of creative destiny of the poet. The article reveals the deep meaning of fiction text hidden behind the external rhetoric. It studies the specificity of realization of freedom problem in the poem, first of all – freedom of creation.

Keywords: poem, Yazep Pushcha, “Gardens of Winds”, idea-aesthetic principles, freedom of creation.

Сёлета адзначаецца 120-годдзе Язэпа Пушчы, аднаго з лідараў літаратурнага працэсу 1920-х гг., заснавальнікаў і тэарэтыкаў «Маладняка», а затым «Узвышша». Традыцыйна ў юбілейныя даты павялічваецца колькасць публікацый, прысвечаных таму ці іншаму аўтару, у якіх аддаецца даніна павагі класікам, з пазіцыяй сучаснасці трактуецца найбольш значныя, этапныя літаратурныя тэксты. Яркая старонкай творчасці таленавітага мастака-эксперыментатара, удумлівага крытыка і актыўнага грамадзяніна з’яўляецца алегорыка-сімвалічны ліра-эпас.

Спадчына Я. Пушчы, у тым ліку і паэмны набытак, хаця і становілася аб’ектам навуковага аналізу (працы І. Багдановіч, В. Максімовіча, М. Мішчанчука і інш.), аднак даследавана недасткова. Засімвалізаванасць, зашыфраванасць, ускладненасць пушчаўскага ліра-эпасу даюць шырокае поле для інтэрпрэтацый, патрабуюць неаднаразовага літаратуразнаўчага працягання, каб зрабіць даступнымі для сучасных чытачоў закладзеныя творцам сэнсы, абумоўленыя гістарычна. Мэта артыкула – прааналізаваць паэму «Сады вятроў» на прадмет выяўлення ў ёй аўтарскіх ідэйна-эстэтычных прынцыпаў, поглядаў на мастацтва слова.

У «Садах вятроў», як і ў іншых напісаных ва ўзвышаўскі перыяд паэмах «Песня вайны», «Цень Консула», «Крывавы год», разглядаюцца розныя аспекты праблемы свабоды, у першую чаргу – свабоды творчасці. Гэты ліра-эпічны тэкст пад назвай «З твору “Сады вятроў”»

публікаваўся ў часопісе «Узвышша» ў 1929 г. (№ 9–10) і 1930 г. (№ 3), а ўжо 25 ліпеня 1930 г. Я. Пушчу арыштавалі па справе «Саюза вызвалення Беларусі».

«Сады вятроў» адлюстроўваюць няпростую грамадска-літаратурную сітуацыю, перадаюць атмасферу ідэалагічнай барацьбы, адчуванні творцы, які на працягу некалькіх гадоў быў аб’ектам цікавання вульгарна-сацыялагізатарскіх крытыкаў. Паэту пастаянна даводзілася адбівацца ад галаслоўных нападкаў, развенчваць адвольныя трактоўкі яго твораў. «Калі я выйшаў з “Маладняка” дык зараз-жа распусьцілі чуткі пасобныя таварышы, што Пушчу “угробілі”; <...> І вось з восені 1926 г. і па сённяшні дзень у “Маладняку”, “Полымя” і ва ўсіх літаратурных старонках нашых газет, амаль у кожным нумары і праводзіцца гэтакі ўгробліваньне; яно мяне давяло да таго, што я змушан быў пакінуць Менск і перавесціся ў Ленінградзкі ўніверсітэт, каб сапраўды заняцца сур’ёзна вучэннем і творчай працай, і каб ацвярозіцца ад чорнага паветра не марксысцкай, а якраз менскай крытыкі!»¹ [1, с. 69]. Працытаваныя радкі з ліста Я. Пушчы ад 25 студзеня 1928 г. у ЦК КП(б)Б, выкліканага чарговым пасквілем, на гэты раз за подпісам А. Сянкевіча, паказваюць, колькі душэўных сіл і энергіі расходвалася на такую палеміку. Неабходнасцю патлумачыць сваё бачанне, разбіць

¹ Цытуецца з захаваннем пунктуацыі і арфаграфіі крыніцы.

аргументы апанентаў, абараніць права на адметны мастакоўскі погляд прадыхтавана з'яўленне артыкулаў «Ліст ла рэцэнзента "Р. Г."», «У абарону маладой паэзіі» (абодва – 1929 г.). Літаратурным апраўданнем і адначасова дэкларацыяй ідэйна-эстэтычных прынцыпаў стала паэма «Сады вятроў».

Твор структураваны двума раздзеламі – «З пралога на плошчы» і «Спатканне з Мярхам», – кожны з іх адкрываецца ўверцюрай. Першая задае інтанацыю ўсяму тэксту – палемічнаму, напружана-нервоваму – і праясняе метафару назвы: «Сады, сады вятроў – / *Настрой вольных* [падкрэслена намі. – Н. З.] *песень!* / *Гарачая гамоніць кроў* / *І навявае свежасць*» [2, с. 236]. Гэта тлумачэнне будзе пастаянна дапаўняцца, вар'іравацца, але заставацца адпаведным пачатковым радкам і асацыіравацца з паняццямі *воля* і *свабода*. Я. Пушча маніфестуе ўласны погляд на творчасць – свабодную, нескаваную межамі («*Я ж пакажу для вас / Сады ўсёй планеты*» [2, с. 236]) і разам з тым спрабуе пераканаць чытачоў у сваёй вернасці пралетарска-рэвалюцыйнай эстэтыцы, у «адступніцтве» ад якой паэта неаднарава папракалі («*Мінулы дзень стары / Сплывае ціхім бродам. / Нам новае тварыць / Напісана ад роду*» [2, с. 236]).

Раздзел «З пралога на плошчы» уяўляе сабой вершаваны пратакол судовага пасяджэння, дзе занатоўваюцца выступленні паэта *Грыміцкага* (абвінавачанага), заўвагі *Старшыні* і *Суддзі*, прыводзіцца *Прамова крытыка* (пракурора), падаюцца рэплікі *Грамады* (у часопіснай публікацыі *Натоўлу*). «Пракольны» закід суддзі да Грыміцкага «*Вы чаму вось гэтак шпарка / Абмінаеце сучаснасць?*» [2, с. 237] не выглядае мастацкай умоўнасцю і мае непасрэднае дачыненне да Я. Пушчы. Варта прыгадаць, што ўсе яго паэмы храналагічна прывязаны да папярэдніх перыядаў: «Песня вайны» скіроўвае да 1914–1915 гг., пачатку Першай сусветнай вайны; «Цень Консула» – да кайзераўскай акупацыі Беларусі ў 1918 г.; «Крывавы год» узнёўлае старонкі барацьбы з белапалякамі ў 1920 г. Тым не менш гэтыя творы, асабліва мастацкая рэалізацыя ўзвышаўскіх тэзісаў «Песня вайны» і футуралагічна-папераджальная «Цень Консула», надзвычай вострыя, набалелыя, актуальныя для другой паловы 1920-х гг. Яны «сведчаць аб глыбокім мастакоўскім роздуме над складанымі рэаліямі часу, гістарычным лёсам Айчыны, аб філасофскім асэнсаванні праблем жыцця і творчасці...» [3, с. 129].

Грыміцкі, *alter ego* паэта, мусіць пераконваць суд у сваёй сучаснасці і апраўдвацца за «няправільны» пафас тэкстаў: «*У сваім пакоі бедным / Вечнай творчасцю гарэў я. / Часам за скупым абедам / Мой настрой тугой гарэніў. / Але гэта толькі часам – / Да узлётаў новых*

творчых. / Я сабой – увесь сучаснасць, / Ясны дзень мой мужа крочыць» [2, с. 238]. Словы «*настрой тугой гарэніў*» скіроўваюць да лепшых вершаў Я. Пушчы, мінорных па танальнасці, – да нізак «Асення песні», «Лісты да сабакі», за якія Л. Бэндэ, А. Кучар і іншыя адыёзныя персанажы кляімлілі аўтара як нацдэма, прапагандыста кулацкай ідэалогіі, адступніка ад сацыялістычных прынцыпаў. Калі ў рэальнасці выкрывальніцкія пасажы пісаліся пераважна на мове лаянкі і абраз, то ў паэме «Прамова крытыка» атрымалася стрымана-інтэлігентнай, хоць побач з гэтым і пагрозліва-ментарскай, не пазбаўленай ваяўнічасці і непрымірымасці да іншадумцаў: «*Грамадзяне, мы уважна / За паэтам кожным сочым; / Кожны крок яго узважым, / Абгаворыма завочна. / Нас усё, усё цікавіць, – / Людзі мы эплхі новай, / Не праткнём душы цвікамі, / Хоць гаворым жорсткай мовай*» [2, с. 238–239]. Літаратурны пракурор пераканы, што ў эпоху будаўніцтва новага жыцця сорамна і злачынна не падзяляць усеагульны ўздым – у «*прыгоршчы слёзна хныкаць*». Прапагандуючы радасць з нагоды пераўтварэнняў як адзіна магчымую эмацыйную рэацыю, ён адмаўляе права на смутак, на выяўленне ў творчасці ўласнага «я». За альтэрнатыву старому, «прыроднаму» аб'екту мастацкага адлюстравання «жураўлінаму выраю» крытык прапануе новыя, рукатворныя: «*Гул магутнай індустрыі / Пракладае ў далях рэйсы. / Што нам жураўліны вырай, – / З зор ён іскраў больш не крэсіць*» [2, с. 239].

Рытарычна-дэкларатыўныя, паказальна бадзёрыя выступленні Грыміцкага бачацца сваесаблівым рэцэдывам «маладнякізму» ў творчасці Я. Пушчы: «*Мы спаткалі дзень уцешны, / Дзень вялікай творчай працы. / На зарослых колісь сцежках / Высім фабрыкі, палацы. / Прагрыміць хай гэтым рытмам / Ад сягоння слеў мой мужны. / Дзень наш, дзень вясёлы, спрытны / Разагнаў, развевяў сцюжы*» [2, с. 242]. Герой выкарыстоўвае лексіку абвінаваўцаў, каб пераканаць усіх у сваім раскаянні, аднак штучнасць і палітычная зададзенасць такіх фраз, іх неадпаведнасць праўдзе жыцця відавочныя. На заўвагу «*Ты акінь прастор вачамі, / Там смяецца кожны камень*» [2, с. 241] падсудны адказвае: «*З ім [кожным каменем. – Н. З.] і я гатоў смяецца / Ад душы, заўзята, шчыра, / І сказаць старэнькай матцы / Пра апошні ў небе вырай. / Адлятае з ім старое, / Адлятае назаўсёды*» [2, с. 241–242]. Абараняючыся ад націску, ён запэўнівае ў неістотнасці судовай справы, імкнецца хутчэй яе завяршыць: «*Вы сюды мяне пазвалі / Не судзіць, а толькі ўцешыць. / Ад сягоння ўвесь я з вамі / І душой, і словам грэшным*» [2, с. 242]. Але ў тырадах аддадзенага на публічнае пакаранне Грыміцкага разам з вербальным самабічаваннем, прызнаннем «памы-

лак» праскокваюць і «небяспечныя» намёкі на немагчымасць суцэльнай радасці і весялосці, якой ад яго патрабуюць: «Зразумеў я абурэнне; / Вы дакор праўдзівы слалі. / У шыпшыны звялі церні; / Творцы дзён мы нашых слаўных» [2, с. 242]. Навакольная рэчаіснасць і ўнутраны свет мастака настолькі складаныя, супярэчлівыя, неадназначныя сутнасці, што не могуць малявацца адным колерам; гэта таксама ненатуральна, як шыпшына без церняў, восень без жураўліных выраяў, раніца без ночы, дзiця без маці... Аднатонная мажорная творчасць наўрад ці дазволіць паэту «адамкнуць душу ключамі» [2, с. 242], нарадзіць вартыя тэксты.

Падсудны прыкладае вялікія намаганні, каб не быць выкрасленым з літаратурнага жыцця. Ён развівае тэзіс крытыка пра сучаснасць як перыяд стварэння новай гісторыі, нібыта парывае са старым («Мы пакінема паданні / Для ўнукаў дзён інакшых. / Час парваў сырыц супоні, / У музей хамут аднесен» [2, с. 240]), але не можа перамагчы ўласную натуру («Усё ж мінуўшыну мы помнім / І надрыўны голас песень» [2, с. 240]). У «Садах вятроў» пад мінуўшчынай маецца на ўвазе дарэвалюцыйны перыяд, паднявольнае жыццё «людзей забраных» і «забраных колісь нацый», аднак у кантэксце эпохі і паэзіі Я. Пушчы яна (мінуўшына) успрымаецца як мастацкая спадчына народа, яго гісторыя – ад іх не можа і не хоча адмовіцца творца. Як і ў Купалавым шэдэўры «О так, я пралетар...», у пакаяльных маналогіх Пушчавага героя праступае сапраўднае аблічча самога аўтара, выяўляюцца прыхаваныя за гучнымі фразамі боль і туга, разумненне немагчымасці быць сабой.

Паводле жанравай прыроды «Сады вятроў» – драматычная паэма: у дыялагізаванай форме, праз розных персанажаў выражаецца пэўная пазіцыя (як і ў ліра-эпічных эксперыментах У. Дубоўкі). Падобна да антычнай драмы, у першай частцы дзейнічае «хор» – Грамада, якая падае *Галасы* пасля рэплік удзельнікаў суда. Грамада выконвае функцыю адваката, падтрымлівае, прабачае Грыміцкага, але і схіляе яго да пакаяння: «Наш паэта нам не вораг, / Абвіём яго рукамі...» [2, с. 237]; «Мы свайму паэту верым» [2, с. 238]; «Ў нас патухлі іскры гневу» [2, с. 238] і інш. Аднатыпныя па змеце рэплікі натоўпу выступаюць рэфрэнам, а пасля і фінальным акордам судовай сцэны, ствараюць эффект маскараднасці дзейства. У часопісным вяртыянце апошняя рэпліка нават суправаджалася аўтарскай рэмаркай «Натоўп (сьпявае гімн)» [4, с. 11], чым яшчэ больш падкрэслівалася патэтычнасць і пафаснасць: «Вядзі ў свае сады вятроў; / Музыкі граюць гучны марш. / Ты зразумеў душы настрой; / Жыві, паэт! Жыві, ты наш! <... > / Даруем мы табе твой грэх, / Жыві, паэт! Жыві, ты наш!» [2, с. 243]. Нягледзячы на

аптымістычны тон і вырак, гімн гучыць злавесна, фіксуе трывожныя грамадскія тэндэнцыі (падзел на сваіх і чужых, нашых і ворагаў; падкантрольнасць творчасці, што перастае быць інтымнай з'явай; безабароннасць адзінкі перад масай).

Уверцюра да другой часткі складаецца з трох адносна самастойных вершаў. «Асеннія сады вятроў / Зноў навяваюць мне настрой» [2, с. 244], – прызнаецца аўтар у першым, збіваючыся на ранейшы асенне-журботны почырк. Ён любуецца зусім не індустрыяльным малюнкам – гульнёй хлопчыка з лебедзем, але, нібы схамянуўшыся, абячае падарыць «уцешны слеў». У другім паўстае вобраз барадатага дзівага «з агнём юнацкім у вачох» (паэта-творцы?), што на «дзедавым дварэ» шукае нейкі скарб. Пачатковы радок заключнага верша, здаецца, рыхтуе да ўспрымання новай, паслясудовай паэзіі: «Настрой я падвёў баланс» [2, с. 245]. І сапраўды, далей у маладнякоўскім стылі малюецца ўрбаністычны пейзаж, аднак гэта карціна не самамэтная. Аўтар такім чынам стварае фон для ўвядзення новага героя, які «выпаўз» з трамвая: «Якраз даўнейшы сябра мой, / Хоць людзі кажуць: гэта моль. / Ты пазнаёмся з ім, чытач: / Мярхоха з камароўскіх дач» [2, с. 245].

У частцы «Спатканне з Мярхохам» Я. Пушча і выразнік яго поглядаў Грыміцкі бяруць своеасаблівы рэванш за першую – пакаяльную. Паэт не ўнікае едкіх характарыстык для апанента, надзяляе яго гаваркім прозвішчам. Падобны да Кнігапрадаўца А. Пушкіна, але гратэскава непрыбабны і непрыемны, праявіў Мярхоха самараскрываецца як прыземлены, карыслівы прагматык, што вымярае-вылічвае сваю выгаду: «Кармі лепш ты старанна цела, / Не будзе пухнуць і душа» [2, с. 248]; «Цаню пахвалу толькі тых, / Хто можа даць узнагароду / І не чытаўшы кнігі маіх» [2, с. 248]; «Каго шануюць пры жыцці, / Таго ў па смерці не спаганяць» [2, с. 249]. Яго творчае крэда – лепш тлець, чым гарэць – незразумелае і непрымальнае для натхнёнага, узвышанага, шчырага Грыміцкага, у чыіх вачах паранейшаму «гараць настрой светлякі». Нягледзячы на маральныя выпрабаванні і ціск, Грыміцкі ўсё ж не здраджвае сабе сапраўднаму: «Не мне сябе уціхамірыць, / Не мне аддацца небыццю» [2, с. 247]. Заўвагі Мярхохі адносна знешнасці паэта, аднак, даюць зразумець, чаго каштавала таму бравада ў судзе, вонкавае захаванне ўпэўненасці і раўнавагі: «А ўсё ж, як ты змяніўся з твару, / Як моцна ты памізарней» [2, с. 246].

Мярхоха агучвае пазіцыю пракурораў-крытыкаў пра сутнасць літаратурнай дзейнасці («Ад красавала ў садзе ружа. / Людзей цікавіць болей смех» [2, с. 248]), адмаўляе гэтым самым існаванне паэзіі «чыстае красы», спадчыннікамі

якой былі ўзвышаўцы, падтрымлівае маладнякоўскі гімнапіс. Ён не звяртаецца ў сваіх рамесніцкіх опусах да такіх традыцыйных для мастака катэгорый, як *каханне, рыцарства, натхненне, душа* і інш. Парада Грыміцкага («*Схадзі ў сады вятроў, Мярхо, / Там жоўтыя лісты лятуць. / Схадзі, праяік мой не крохкі, / І памаліся хараству*» [2, с. 249]) не знаходзіць падтрымкі адрасата: той добра адчувае грамадскую замову, згодна з якой пад хараством разумеюцца ўслужлівасць і ўменне дагадзіць «*пастаўленым высока*» асобам.

У спрэчцы з праяікам-каньонктуршчыкам паэт бескампрамісна адстойвае эстэцкую пазіцыю: «*Зірні, як тут усё красуе! / З садамі лепш ты не ваюй; / Шумяць і ў радасці і ў суме* [падкрэслена намі. – Н. З.] / *І не навеюць смерць тваю*» [2, с. 251]. Грыміцкі адрознівае ў садах вятроў поліфанізм мелодый і настрояў, а не адну радасць, да апявання якой яго «прысудзілі»; апанент жа ў шуме чуе толькі шум. Героя хвалюе ўзвышаўская праблема *духу / души* – адна з магістральных у творчасці Я. Пушчы («*Галоднае души паэта / Табе ніяк не зразумець*» [2, с. 247]; «*Калі душа крычыць ад болю, / Што з ёй тады рабіць, парай?*» [2, с. 248]). Актуалізаваны тут вобраз *галоднай, збалелай души* не толькі не ўкладваецца ў пралетарска-аптымістычную канцэпцыю літаратуры, але і супярэчыць ёй. Дысанансам выбачэнням Грыміцкага і нават іх абвяржэннем гучыць таксама яго заява-маніфест: «*Я паважаю тых паэтаў, / Хто быў тварцом вялікіх слоў; / Яны сыны усёй планеты. / Бяру я смела іх вяско. <...> / Не звык хадзіць маўклівым строем / І ў гразь таптаць надзей лісты. / Будзіў хто думкі і настроі, / Я паважаю толькі тых. /*

Мне песня толькі тых прысніцца, / Хто не згінаў пакорна плеч, / Хто плыў у мора ў навальніцу, / Каб радасць новую сустрэць» [2, с. 253]. Хаця тут у якасці арыенціра для сябе паэт і называе *радасць*, аднак адстойвае права на самастойны выбар творчага шляху, заяўляе аб мастацкіх прыярытэтах. Грыміцкі не збіраецца прыслухоўвацца да парады Мярхі стаць заказным пісакам: «*Плыві, плыві ў сваім карытцы / І абмінай сады вятроў. / Усхвалявай мяне ты трохі, / І ўсё ж свой новы, дзіўны твор / Наперакор табе, Мярхо, / Я назаву "Сады вятроў"*» [2, с. 255].

Як бачым, розныя раздзелы паэмы амбівалентныя па ідэйным змесце, выяўляюць супрацьлеглыя інтэнцыі, прычым другая перакрэслівае першую. Дэманструецца абумоўленая перыпетыямі пісьменніцкага лёсу т. зв. двойная лаяльнасць – адначасовая прыхільнасць да супрацьлеглых пазіцый. Калі сцэна публічнага суда трансліюе пакаяльныя настроі, то дыялог паэта і праяіка пацвярджае думку пра трываласць перакананняў Грыміцкага-Пушчы, яго вернасць ідэалам свабоднага мастацтва, нежаданне выконваць дырэктывы і загады кіраўнікоў ад літаратуры. Каб узгадніць супярэчлівыя часткі, у часопісным выданні Я. Пушча змясціў невялікі эпілог «*Водгукі друку*», дзе Грыміцкі, «*адменны, інакшы*» [5, с. 14], зноў з'яўляецца перад грамадскім судом – томам, напісаным з улікам творча-палітычных патрабаванняў, пацвердзіць прызнанне памылак. Гэты эпізод павінен быў засведчыць яшчэ адну перамогу на «*фронце мастацкім*» [5, с. 14]. Праз тры гады пасля рэабілітацыі, у 1959-м, Я. Пушча здыме яго як анахранічны, навязаны збоку, неадпаведны аўтарскім ідэйна-эстэтычным прынцыпам.

ЛІТАРАТУРА

1. Скарыніч : літ.-навук. гадавік. – Вып. 4 ; уклад. А. Каўка. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1999. – 240 с.
2. Пушча, Я. Збор твораў : у 2 т. / Я. Пушча. – Мінск : Маст. літ., 1993–1994. – Т. 1 : Вершы, паэмы, артыкулы. 1922–1930 ; прадм. Л. Мазанік. – 1993. – 382 с.
3. Заяц, Н. Узвышанскія паэмы Язэпа Пушчы: філасофскі і эстэтычны змест / Н. Заяц // Пра час «Узвышша» : матэрыялы навук. канф., Узвышаўскіх чытанняў, Мінск, 1999–2002 ; рэдкал.: Г. В. Запартыка (гал. рэд.) і інш. – Мінск, 2002. – С. 118–129.
4. Пушча, Я. З твору «Сады вятроў» / Я. Пушча // Узвышша. – 1929. – № 9–10. – С. 4–11.
5. Пушча, Я. З твору «Сады вятроў» / Я. Пушча // Узвышша. – 1930. – № 3. – С. 3–14.

REFERENCES

1. Skarynich : lit.-navuk. gadavik. – Vyp. 4 ; uklad. A. Kawka. – Minsk : Belarus' knigazbor, 1999. – 240 s.
2. Pushcha, Ya. Zbor tvoraw : u 2 t. / Ya. Pushcha. – Minsk : Mast. lit., 1993–1994. – T. 1 : Vershy, paemy, artykuly. 1922–1930 ; pradm. L. Mazanik. – 1993. – 382 s.
3. Zayac, N. Uzvyshanskiya paemy Yazepa Pushchy: filasofski i estetychny zмест / N. Zayac // Pra chas «Uzvyshsha» : materyyaly navuk. kanf., Uzvyshawskih chytannyaw, Minsk, 1999–2002 ; redkal.: G. V. Zapartyka (gal. red.) i insh. – Minsk, 2002. – S. 118–129.
4. Pushcha, Ya. Z tvorw «Sady vyatrow» / Ya. Pushcha // Uzvyshsha. – 1929. – № 9–10. – S. 4–11.
5. Pushcha, Ya. Z tvorw «Sady vyatrow» / Ya. Pushcha // Uzvyshsha. – 1930. – № 3. – S. 3–14.